

Αττική λευκή ληκυθός του 440 περίπου π.Χ. Βρέθηκε στην Ερέτρια. Απεικονίζεται ή έπισκεψή στον τάφο, μια από τις πιο πρωτοφαίδες ακίνητες για λευκές ληκυθούς, που την εποχή αυτή η χρήση τους ήταν αποκλειστικά ταφική. Η άνδρικη μορφή είναι ο νέος που χάθηκε πρώην και η νέα γυναικα εναποθετεί στον τάφο του ένα κανιστρό προσφορών.

ΟΙ ΔΙΑΤΗΚΕΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Κατά πολύ νεότερη άπό τή μόνιμη ή έξι άδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, ή διαθήκη άρχισε νά διαδίδεται όταν οι κοινωνικές συνθήκες καί άντιληψιες τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐπέτρεψαν τήν ἀφύπνιση ἐνός ἀτομικιστικοῦ πνεύματος πού μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου διείσδυσε τόσο στό χώρο τῆς τέχνης ὅσο καί στό πεδίο τῶν θεσμῶν. Τρία είναι τά ὄρόσημα στήν ιστορική ἔξελιξη τοῦ θεσμοῦ τῆς διαθήκης στήν Ἑλληνική ἀρχαιότητα: 'Ο νόμος τοῦ Σόλωνα, ή σωτηρή ἔξελιξή του στή νομική πρακτική τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ. καί, τέλος, ή διάδοση τῆς διαθήκης κατά τούς ἐλληνιστικούς χρόνους. 'Η ἔξαπλωση τῆς διαθήκης συμβαδίζει μὲ τήν παρακμή τοῦ οἴκου, ἔννοια πάνω στήν όποια ἔχει χτιστεῖ διό το οἰκογενειακό καί κληρονομικό δίκαιο τῶν ἀρχαίων. 'Η λέξη οἴκος είναι πολύσημη. Μπορεῖ νά σημαίνει «σπίτι», «πατρίδα», «δωμάτιο», «ναός», «νοικοκυριό», «βασιλική δυναστεία». Δηλώνει όμως καί ἔναν ζωντανό καί διαρκῶς ἀνανεωνόμενο ὄργανοισμό πού ἀπαρτίζεται ἀπό ἀτομα, ἀγαθά καί ιερά, πού γιά νά διατηρηθεῖ σέ ζωή πρέπει τά μέλη του νά ἀνανεώνονται καί νά διαωνίζεται ή κοινή λατρεία. 'Οσο ό θεσμός τοῦ οἴκου παραμένει ισχυρός, ή διαθήκη είτε δέν ἔχει λόγο ὑπάρχεως — ή διαδοχή στά ἀγαθά καί στά ιερά τῆς οἰκογένειας γίνεται μέσα στόν οἴκον καί ειδικότερα ἀπό τούς νόμιμους γιούς — είτε συνιστᾶ ἔνα μέσο γιά νά πληρωθούν ὄρισμένα κενά τοῦ οἴκου.

Γιούλη Βελισσαροπούλου

Ἐπίκουρος Καθηγήτρια Παν/μίου Αθηνῶν

Σέ παρωχημένους χρόνους, όταν ισχύει άκομά ή οικογενειακή ιδιοκτησία, δέν ήταν δυνατό νά γίνει λόγος για κληρονομική διαδοχή μέ τη σημερινή έννοια του όρου. Τα παιδιά δέν θεωρούνταν κληρονόμοι του πατέρα, δύοτι, ίσσο ακόμα ζωύεις ο τελευταίος, ήσαν συγκύριοι τής οικογενειακής περιουσίας. Έτοι, λχ., μιλώντας γιά τά αγάθα του Όδυσσεα, ο Τηλέμαχος τά ονομάζει οίκον έμον. Ο θάνατος του ἄρχηγού της οικογενείας δέν συνεπαγόταν τήν ανάγκη κληρονομικής διαδοχής, παρά μόνο την αντικατάσταση του ἄρχηγου στη διαχείριση τής κοινής περιουσίας. Υπολειμματα της πανάρχειας κοινοκτημούσινης συναντάμε ακόμα στους ιστορικούς χρόνους, σε περιπτώσεις κατά τίς οποίες οι κληρονόμοι καλούνται στήν κληρονομιά εξ αδιαίρετου. Άκομα και οταν τό ελληνικό δικαιούναγνωρίστε κληρονομικά δικαιώματα σε δρεπάλος τών παιδιών και τών άλλων συγγενών, με τη σειρά που ορίζε ό νόμος ή τό έθιμο, τό συλλογικό οικογενειακό συμφέρον πατέρων δέν παραμερίστε. Διαφυλασσόταν χάρη στήν άπαγρεύση που άποτέρει τόν πατέρων από τό νά μεταβιθάσει μετά θάνατον την περιουσία του σε άλλα πρόσωπα από αύτά που, λόγω τού κοντινού θαθμού συγγενείας, καλούνταν από τόν νόμο νά τόν κληρονομήσουν.

Η διαθήκη είναι ένας θεαμός σχετικά νέος. Μέσα από αύτήν έκφραζεται τό πνεύμα άτομικουμ που άρχισε μόλις νά διαφαίνεται στό δικαιο, κυρίως μέσα από τήν αναγνώριση τής μέχρι τώρα παραγκυσμένης άτομικης ιδιοκτησίας. Όσο ο πατέρας θεωρούνταν άπλος διαχειριστής τής κοινής περιουσίας — πού άνηκε κατά κυριότητα στό σύνολο τών μελών της οικογενείας — δέν ήταν δυνατό, νά τού αναγνωριστεί τό δικαιώμα νά όριζε τήν τύχη τής περιουσίας του μετά θάνατο, ήταν δηλαδή θά έπαινε νά έχει τήν έξουσια διαχείρισης. Έπιπλέον, ή έξουσια διαδέσσεται δρικολόγων σέ αντίθεση με τίς θρησκευτικές άντληψεις πάνω στής οποίες βασιζόταν, τήν έποχη έκεινη, τό δικαιώμα τής κυριότητας και ή κληρονομική διαδοχή. Όπως μέσα στά οικογενειακά αγάθα περιλαμβανόταν και ή κοινή λατρεία, ή οποία και έπειτε νά συνεχιστεί από τούς άμεσους διαδόχους, δέν ήταν νοητή ή συνταξη διαθήκης. Τέλος, ή πόλη — πού τήν έποχη έκεινη δέν ήταν παρά μία συνάθροιση οικογενειών (οίκων) από τής οποίες άντλουσε και ήλη της τήν ιαχύ — είχε κάθε συμφέρον νά διασφαλί-

σει τή μεταβίθαση τών άγαθών μέσα στήν οικογένεια, έμποδίζοντας τής διαθήκης με τίς οποίες διασκορπίζοταν μά περιουσία.

1. Ο νόμος τοῦ Σόλωνα

Άναμέσα στους νόμους πού ή χράια παράδοση άποδιδει στό Σόλωνα ένας από τούς πιό γνωστούς είναι ό νόμος γιά τήν κληρονομική διαδοχή:

“Ο νόμος του γιά τίς διαθήκες συντέλεσε επίσης στή φήμη του. Προγομένων δέν αναγνωρίζονταν παρόμοια δικαιώμα, αλλά η περιουσία και ούκος του άποιωσάντος έπειτε νά παραμείνουν στό γένος. Ό Σόλων έπειτε, με την προϋπόθεση ότι δέν υπάρχουν παδιά, νά άφησει κανείς τήν περιουσία του σε όποιον θέλει, δείχνοντας έτσι μεγαλύτερη προτίμωση στή φιλία παρά στή συγγένεια, και στήν έλευθερία διαθέσεως παρο στήν ανάγκη. Μέ τόν τρόπο αύτό κατέστησε τόν καθένα κύριο τής περιουσίας του. Υπέβαλε όμως τίς παροχές αύτές στίς σύριμουσ περιορισμούσ: Δέν ήταν ένκυρες παρά μόνο άν θα διαθέτεις δέν βρισκόταν κάτω από τήν επήρεια σύστενειας, φαρμάκων, δεσμών, άναγκης ή κάτω από τήν πειθώ μάς γυναικας” (Πλουτάρχου, Σόλων 21).

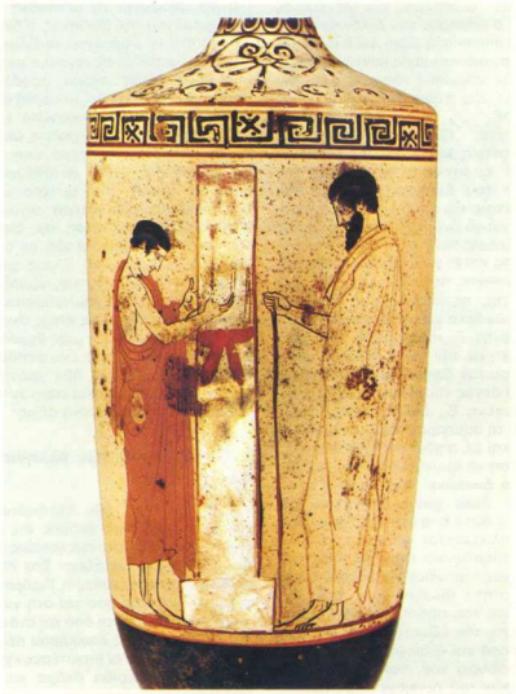
Ο νόμος αύτός έξακολουθούσε νά ισχύει τόν 40 αιώνα π.Χ. Οι συντηρητικοί τών κλασικών χρόνων όμως δέν τόν έθελαν ίδιαιτερα ευνοικά. Ό Πλάτων, λχ., θεωρούσε δέν ήλευθερία διαθέσεως πού έδινε ό νομοθέτης έπειρνουσαν έτη πρεπτερά άρια. “Οχι μόνο γιατί ήταν πλησιάζει ο θάνατος ο άνθρωπος δέν έχει πιά καθηρή κρίση, ώστε νά ρυθμίσει τήν τύχη τής περιουσίας του, άλλα και διότι, περισσότερο παρά στόν κληρονομούμενο, η περιουσία άνηκε στήν οικογένεια, στής έπερχομένες γενείς, και ή ίδια ή οικογένεια άνηκει κατά κάποιο τρόπο στό κράτος (Πλάτωνος, Νόμοι XI, 923). Η καταδίκη όμως αύτή δέν απότρεψε τόν Πλάτωνα από τό νά συντάξει ού ίδιος διαθήκη. Πότε όμως έπιπρεπόταν σ' έναν πολίτη νά συντάξει διαθήκη: Ό άθηναϊκός νόμος λέει ρητά πώς μόνο σέ περίπτωση πού δέν υπάρχουν γνήσιοι γιοι, ή πατέρας δικαιούται νά διαθέσει τήν περιουσία του κατά βούληση. Στήν περίπτωση που υπάρχουν, δέν ήταν δυνατό ο πατέρας νά τούς άγνοησεις συντάσσοντας διαθήκη σε δρεπάλος άλλων προσώπων. Έγνοια κάθε πολίτη ήταν νά άφησει μετά τό θάνατο του έναν γιο, συνεχιστή τής

οικογένειας και τής οικογενειακής λατρείας. Στήν ανάγκη άκριβων έξασφαλιστής διαδόχου έξηγεται και ή αναγνώριση του θεσμού της διαθήκης: Σε περίπτωση που δέν υπήρχε γνήσιος γιος, έπρεπε νά δημιουργηθεί. Στη δημιουργία αύτή άπειλεπαν σο πρότεις διαθήκης που είχαν ώς άντικειμένο τήν ιεροθεσία. “Άν ένας πολίτης δέν είχε γνήσιος γιούς και δέν είχε ιεροθετηθεί διασώζεις, ή νόμος που έδινε δύο διανοτήτες γιά τήν κληρονομική διαδοχή.

“Ο νόμος του γιά τίς διαθήκες συντέλεσε επίσης στή φήμη του. Προγομένων δέν αναγνωρίζονταν παρόμοια δικαιώμα, αλλά η περιουσία και ούκος του άποιωσάντος έπειτε νά παραμείνουν στό γένος. Ό Σόλων έπειτε, με την προϋπόθεση ότι δέν υπάρχουν παδιά, νά άφησει κανείς τήν περιουσία του σε όποιον θέλει, δείχνοντας έτσι μεγαλύτερη προτίμωση στή φιλία παρά στή συγγένεια, και στήν έλευθερία διαθέσεως παρο στήν ανάγκη. Μέ τόν τρόπο αύτό κατέστησε τόν καθένα κύριο τής περιουσίας του. Υπέβαλε όμως τίς παροχές αύτές στίς σύριμουσ περιορισμούσ: Δέν ήταν ένκυρες παρά μόνο άν θα διαθέτεις δέν βρισκόταν κάτω από τήν επήρεια σύστενειας, φαρμάκων, δεσμών, άναγκης ή κάτω από τήν πειθώ μάς γυναικας” (Πλουτάρχου, Σόλων 21).

Ο νόμος αύτός έξακολουθούσε νά ισχύει τόν 40 αιώνα π.Χ. Οι συντηρητικοί τών κλασικών χρόνων όμως δέν τόν έθελαν ίδιαιτερα ευνοικά. Ή διαθήκη συνιστά ένα νομικό μέσο με τό οποίο πραγματοποιείται ή διεύρυνση τής οικογένειας και ή διαιώνιση τού οίκου. Τό δικαιώμα — αλλά ταυτόχρονα και καθίκον — τό διαθήτη είναι νά έξαρσηπολειτεί τήν έπιβωση τής οικογένειας, πράγμα που μπορεί νά έπιτυχει ιεροθεσώντας έναν γιο, έπομένων μέσα στά πλαίσιο τής οικογένειας: Δέν τού αναγνωρίζεται τό δικαιώμα νά διαθέσεις τά οικογενειακά άγαθα στά πλαίσιο τής οικογένειας: Δέν τού αναγνωρίζεται τό δικαιώμα νά διαθέσεις τά οικογενειακά άγαθα κατά τήν πάντοτε βουλήση του. Στούς χρόνους τού Σόλωνα, μόνο με την ιεροθεσία είναι διανατη ή διαδοχή στά οικογενειακά άγαθα (πατρών), τόσο περιουσιακά δάσος και στή λατρεία, άν δέν υπάρχουν γνήσιοι γιοι. Αντιθέτω, η πήρηση μάλλον έλευθερία διαθέσεως δάσον άφορα τά περιουσιακά στοιχεία που απόκτησε στό ίδιος και έπομένων δέν περιλαμβάνονταν στήν κατηγορία τών πατρών. Τά πατρώα έπρεπε νά περιέλθουν στήν στοιχείας κατιόντες.

Τονίζοντας όμως τή στενή σχέση άναμεσα στή διαθήκη και τά οικογενειακά άγαθα, δέν έξανταλούμε τό περιεχόμενο τού σολώνειου νόμου. Παρόλο που ή διαθήκη συνιστά ένα μέσο δημιουργίας πατρότητας, καταλήγει νά καθιερώνει τήν έλευθερία διαθέσεως τής περιουσίας. Είναι άξιοσημείωτο ότι, ένω για τούς Σόλωνα είναι έναν νόμος γιά τής ιεροθεσίες, είναι συνάμα γι' αύτους ένας νόμος που άπειλευθερώνει τό άτομο μέσα στό νομικό χώρο. Νόμος δημιουργός ικανότητας ήχι μόνο από άποψη οικογενειακής κατάστασης, αλλά κυρίως δάσον

Αττική λευκή λήκυθος, 470-460 π.Χ. Μια νεκρική στήλη χωρίζει τον γενειόφορο ώριμο άντρα από το νέο άγορα. Ο άντρας με τό ραβδί ήταν μάλλον ο έπισκεπτής του ταφού.

άφορά την έξουσία πάνω στήν περιουσία.

Ο νόμος για τις διαθήκες δέν καταργήθηκε σύτε τροποποιήθηκε ρητά στους κλασικούς χρόνους. Οι Αθηναίοι δώματα επέτρεψαν νέες έφαρμαγές του, άκομα και αντιθέτες προς τό γράμμα τού νόμου. Σέ αλλες πόλεις, ή διαθήκη συνάντησε άκομα μεγαλύτερη αντίσταση από δι.τι στην Αθήνα. Έται, δέ γίνεται λόγος για διαθήκες στόν περιφέρμο νόμο της κρητικής Γόρτυνας, που συντάχτηκε γύρω στά 500 π.Χ.. Αναγνωρίζονται μάνο οι διαιρέες αιτιά θανάτου από τό σύζυγο στή σύζυγο ή από τό γιο στή μητέρα του. Ούτε και ο νόμος του 500 αιώνα π.Χ. για τήν ίδρυση της Ναυπάκτου άναφερε σέ κανένα σημείο τόν τρόπο αυτό κληρονομικής διαδοχής, ένω στή Σπάρτη δέν πρέπει νά εισάχθηκε παρά τόν 40 αιώνα, λίγο μετά τόν Πελοποννησιακό πόλεμο.

2. Κλασικοί χρόνοι

Ένω ό νόμος τού Σόλωνα, πού άπαγόρευε τή σύνταξη διαθήκης σέ απόμο που έχουν γνήσιους γιούς, δέν καταργήθηκε στούς κλασικούς χρόνους, στούς λόγους τών Αττικών ρητών άναφέρονται περιπώσεις πολιτών οι οποίοι συντάξαν διαθήκες παρόλο που είχαν γνήσιους γιούς. Ό αρχαιος νόμος δέν καταργήθηκε μέν, ή έφαρμαγη τού δώμα διευρύνθηκε προς δύο κατευθύνσεις: Στό έξης, ή διαθήκη δέν έχει ως αντικείμενο άποκλειστικά και μάνο τήν υιοθεσία - περιλαμβάνει ό ποιαδήποτε έπιθυμιά τού συντάκτη τής σχέσης με τή μετά θάνατο τήν της περιουσίας του. Επιπλέον, διαθήκες συντάσσον δύο μόνο δύος δέν έχουν γνήσιους γιούς, άλλα και δύοι που τυχαίνει νά έχουν έναν ή και περισσότερους γιούς έναν. Πρώτα - πρώτα, ένας πατέρας μπορει νά συντάξει

διαθήκη για τά έξασφαλίσει ίση διανομή τής περιουσίας του μεταξύ τών παιδιών του, άποφεύγοντας έτσι τίς ένδεχόμενες διαφορώματα ως πρός τή μιαριασά τή κληρονομίας μεταξύ τών κληρονόμων. Σέ άλλες πάλι περιπτώσεις, ή διαθήτης συντάσσει διαθήκη προκεμένου νά άφησε ορισμένα περιουσιακά στοιχεία στή γυναίκα του. Σέ συγγενείς ή στρίτους. Στίς περιπτώσεις αυτές, τά κληροδοτήματα δέν καλύπτουν τό σύνολο τής κληρονομιαίας περιουσίας, άλλα ένα ποστό τής τό ύπόλοιπο τό κληρονόμουν οι νόμιμοι γιοι έξι διαθέτουν.

Τό άπικο δίκαιο δέν έβετε ανωτάσιο δριό τών κληροδοτημάτων αυτών, ούτε αντίστοιχα ποσοστό τής περιουσίας πού θα έπρεπε νά περιέλθει ύποχρεωτικά στούς νόμιμους κληρονόμους, κάτι δηλαδή τό αντίστοιχο με τή σημερινή νόμιμη μοίρα. Φανερό όμως είναι ότι, έρι θόσον δέν συνέτρεχαν λόγοι αποκήρυξης τού νόμιμου γιού, δέν μπορούσαν ο πατέρας νά τόν άγυνοσει, αφήνοντας γενικό κληρονόμο τής περιουσίας και τής οικογενειακής λατρείας έναν τρίτο. Άκομα και σταν όρισμένα στοιχεία τής περιουσίας αυτής περιέρχονταν σέ τριτους, συνεχιστή τού σίκου, ήταν ό νόμιμος γιος τού διαθέτη. Και έφ θόσον ύπτρηχε γηήσιος γιας, ο νόμος τού Σόλωνα έξακολουθούσε νά έφαρμοζεται, άπαγορεύοντας την υιοθεσία και έγκατάσταση ένός άλλου γενικού κληρονόμου.

Συχνές όμως ήταν οι περιπτώσεις πού δέν ύπτρχαν γιοι παρά μόνο θυγατέρες. Πώς θά συνεχίζονταν οι οίκος, ποιός θα κληρονομούσαν τήν πατρική περιουσία, ποιός θα διαώνιζε τήν πατρογονική λατρεία; Στήν άναγκη συνέχισης τού πατρικού οίκου άνταποκρίνεται τό θεματού τής έπικληρης. "Αν ο πατέρας πεθάνει χωρίς νά άφησει πίσω του γιούς και δέν ιοιθετήσει με διαθήκη, ή υπαγέτα, ή έπικληρος, ύποχρεώνται νά παντρευτεί τόν πλησιέστερο συγγενή ήπο τήν πατρική πλευρά — τόν άδελφό τού πατέρα ήν ύπάρχει — έται ώστε νά μη διαλαυθεί ή πατρικός οίκος. Τα παιδιά πού θά άποκτησει ή έπικληρος θεωρούνται άμεσοι διάδοχοι τού παπού τους.

Παραπλήσιας θεμούς με τήν έπικληρο - πατρούχο στήν άρχαια Κρήτη είναι ο Leiv τού έδραικού δικαιου, πού ύποχρέωνται τόν άδελφο νά παντρευτεί τή νύφη τού μετά τό θάνατο τού άδελφου του. "Αν άρνετο, η γυναίκα πήγαινε πρός τήν πόρτα τού σπιτιού του, όπου πέταγε τό αναδάλι τής έκοπτομιζόντας κατάρες γι αύτον

καὶ τὴν οἰκογένειά του, τῇ «γενιά τοῦ ἀνύπόδητοῦ».

Τό αττικό δίκαιο δέν επιτάχαλλει κανένα ιδιαίτερο τύπο για τη συντάξη διαθήκης. Για νά είναι ἔκπυρη, ἀρκεῖ ὁ διαθέτης νά έχει ἐκφράσει μέ σαφῆ τρόπο τη βούλησή του. Ενδεχεται σέ πιο προχωρημένες ἐποχές, ἡ σύνταξη διαθήκης νά ἀπαιτούσε τελετουργικές διδακτικές οἱ δοπεῖς οώμα δέν ἀφηναν κανένα ἔχνος στὸ κληρονομικό δίκαιο τῶν κλασικῶν χρόνων. Χωρὶς νά ἐπιτάχαλλεται ῥητά ἀπό τὸ νόμο, οἱ διαθήκες ἤταν ἔγγραφες, πράγμα ποὺ ἐξηγείται ἀπό τὴν ἀνασφάλεια ποὺ παρουσιάζει ὁ προφορικός τύπος ἀκόμα καὶ ὅταν παρευρίσκονται μάρτυρες. Κατὰ κανόνα ἀρχιζαν μέ τὴ φράση: ἑστέ μεν εὐ̄ ἔαν δέ τις συμβαίη, τάδε διατίθεμαι (βλ. Διογένης Λαετρίο, V, II, 51, διαθήκης τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ Θεοφράστου. Ἰσαίος, Περὶ τοῦ Ἀπολλοδόρου κληρου). Τοῦ ίδιου, Περὶ τοῦ Κλεωνύμου κληρου 9. Δημοσθένης, Κατὰ Στεφάνου I, 28), καὶ τελείωνταν μέ κατάρες για δοποὺς δέν σεβοντας τὶς τελευταῖς ἐπιθυμίες τοῦ διαθέτη.

Ο διαθέτης ἔχει ἐπομένως τὴν εὐχέρεια νά διαλέξει τὸν τρόπο ὃ δοπεῖς, κατά τὴ γνώμην του, είναι ὃ πό προσφορος για νά ἔξαφαλισει τὴν πραγματοποίηση τῶν υπόταστων του ἐπιθυμιῶν. Συνήθως ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἀκολουθούσαν τὴν ἔχεις διαδικασία: Ο πολίτης πού ἐπιθυμεῖ να συντάξει διαθήκη καλεῖ ὁμαδάρεις μάρτυρες ὅρισμένους συγγενεῖς, μέλη τῆς ίδιας φρατρίας ή καὶ τοῦ ίδιου δῆμου, ἢ ἀπλούς φίλους, καὶ τοὺς παρουσιάζει τὸ ἔγγραφο πού περιέχει τὶς τελευταῖς του ἐπιθυμίες. Οι μάρτυρες αὐτοὶ δέν λαβαίνουν ὑποχρεωτικά γνῶν τοῦ περιεχόμενου τῆς διαθήκης. Ή παρουσια τους χρησημέναι για τὴν περίπτωση ἐνδεχομένων ἀμφιστήσεων — πού μπορεῖ νά προκύψουν μετά τὸ θάνατο του διαθέτη — σχετικά μὲ τὸ ὄντα συντάχθηκε ἡ ὅπι διαθήκη. Οὔτε ὁ ίδιος ὁ διαθέτης οὔτε οἱ μάρτυρες ὑπόχρεούντων νά υπογράψουν τὸ ἔγγραφο, μὲ συνέπεια νά μήν είναι σέ θέση νά μαρτυρήσουν δὲν τὸ ἔγγραφο ποὺ παρουσιάζεται μετά τὸ θάνατο του διαθέτη ὡς διαθήκη είναι πράγματι ἡ διαθήκη ποὺ συνέταξε ὁ κληρονομούμενος ἢ ἀλλο ἔγγραφο πλαστογράφημένο ὥπο κάπιον μή ἱκανοποιημένο κληρονόμο. Μιὰ σχετική περίπτωση ἀναφέρει ὁ Ἰσαίος στὸ λόγο του για τὸν κληρονομιὰ τοῦ Δικαιογένη: Ο Δικαιογένης Β', τοῦ δήμου τῶν Κυδαθηναίων, ἦταν γόνος μεγάλης ἀθηναϊκῆς οἰκο-

γενειάς. Ό πατέρας του Μενένεος Α' καὶ ὁ παππούς του Δικαιογένης Α' σκοτώθηκαν στὴ μάχῃ καὶ ὁ ίδιος χάθηκο. Ως νόμιμους κληρονόμους του ἀφῆσε τὶς τέσσερις παντρεμένες ἀγάπετες του. Ὁμως, ὁ θεος του ἐξ ἀγάπιεταις. Πρόδενος παρουσιάζει μιὰ διαθήκη μὲ τὴν ὄποια ὁ Δικαιογένης Β' ἐμφανίζεται νά υιοθετεῖ τὸν ἀνίψιο του Δικαιογένην Γ', για τοῦ Πρόδενου, καὶ νά τὸν ἀφήνει κληρονόμο γιό τοῦ ἐνα τρίτο τῆς περιουσίας του. Κανεὶς δέν προσθέλλει τὴ διαθήκη αὐτὴ καὶ ἔται οι τεσσερίς ἀδελφες τοῦ διαθέτη περιορίστηκαν στὸ δύο τρία τῆς περιουσίας του ὁδελφους τους. Δώδεκα χρόνια ἀργότερα, ὁ Δικαιογένης Γ' παρουσιάζει μιὰ ἀλλή διαθήκη μὲ τὴν ὄποια θετος πατέρας του τὸν ἀφήνει γενικὸ κληρονόμο. Οι θετες του θειες, ἀδελφές του Δικαιογένην Β'. ἄλλες χήρες, ἄλλες χωρὶς τὴ συμπαράσταση τοῦ συζύγου τους καὶ με παιδιά ἀνήλικα δέν είναι σέ θέση να μανύσθων. Εται, τὸ δικαστήριο δικιάων τοῦ Δικαιογένην Γ'. Όμως, δικαίη κρόνια ἀργότερα, εἶναι ἀπό τὰ θετά ἀνήλικα τοῦ Δικαιογένην Γ' ἐνηλικώντας καὶ ἔχειρε ἀνώρη ψευδομαρτυρίους ἐναντίον ἐνός ἀπό τοὺς μάρτυρες πού κατέθεσαν για τὴ γνησιότητα τῆς δευτερης διαθήκης. Ο θειος του προσπαθει νά τὸν ἔξαγοράσει, τὸν ἔξαπατά δόμως γιά ἀλλή μια φόρο καὶ ὁ ἀνίψιος συμμαχεῖ μὲ τὴ ξαδέλφια του, παιδιά τῶν ἀλλών ἀδελφῶν τοῦ Δικαιογένη Β', προκειμένου νά πετάχουν τὴν ἀκύρωση καὶ τῶν δύο διαθήκων καὶ ἡ περιουσία τοῦ θειού τους νά περιέθει ἐξ ὀλακλού τοὺς φυσικοὺς τοῦ κληρονόμους, δηλαδη στὰ ἀνίψια του. Τὸ δικαστήριο ἀκύρωσε καὶ τὶς δύο διαθήκης. Τὴν πρώτη ὡς πλαστη, τὴ δευτερη λόγω ψευδομαρτυρίας τοῦ μάρτυρα πού θεβαίωσε τὴ γνησιότητα τῆς.

Γιά νά ἀποφύγει ὁ διαθέτης τὸν κίνδυνο ἀλλοίωσης ἡ ἀντικατάστασης τῆς διαθήκης μπορεῖ νά καταφύγει σι διάφορα μέσα. Πρώτα - πρώτα του δινεται ἡ δινατότητα νά γνωστοποιησει στοὺς μάρτυρες τὸ περιεχόμενό της, ἔται ωτε νά είναι σέ θέση να θεβαίωσουν δι τὸ ἔγγραφο πού θα παρουσιαστει ἀργότερα ως τελευταῖς θυλήσης είναι πράγματι ἡ διαθήκη πού τοὺς διάθασσε ὡς ίδιος ὁ διαθέτης. Όμως, σπάνια οἱ Ἀθηναῖοι καταφεύγουν σ' αὐτὸ τὸ μέσον για νά γειτονάσιον τη μετά θάνατο εφαρμογή τῶν ἐπιθυμιῶν τους, γιατὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δέν υπάρχει ἡ ἐπιθυμητή μυστικότητα τῆς διαθήκης.

Γιά νά ἀποφύγει τή μεταβολή τού περιεχόμενου τῆς διαθήκης, ὁ διαθέτης μπορει νά σφραγίσει τὸ ἔγγραφο καὶ νά τὸ φυλάξει σὲ σιγουρό μέρος. Γιά μεγαλύτερη ἀκόμα ἀσφάλεια, μπορει νά ἐμπιστευθει τὸ σφραγισμένο ἔγγραφο σὲ ἐνα πρόσωπο ἐμπιστοσύνης, φιλο ἢ συγγενεῖ ἡ ἀκόμα νά συντάξει περισσότερα ἀπό ἐνα ἀντίγραφα καὶ νά τὰ καταθέσει σέ διάφορα διατομέα τῆς ἐμπιστοσύνης του. Ἀκόμα μεγαλύτερη σιγουριά ἔξασφαλίζει ἡ κατάθεση τῆς διαθήκης παρὰ τὴ ἀρχή δηλαδη σὲ ἐνα ἀρχοντη ἡ σέ να ναο. Όμως, μεχρι τὶς ἀρχές τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου, σπάνια οἱ ἀρχαιοί ἐμπιστεύονταν τά ἰδιωτικά τους ἔγγραφα, ποτινειναι οι διαθήκες, στη φύλαξη μιᾶς δημόσιας ή θρησκευτικῆς ἀρχῆς, ἐνώ ἀντίθετα, ἀπό τοὺς ἀρχαιούς ἡδη χρόνους, τούς ἐμπιστεύονταν και φανεν στη φύλαξη τους ἀντικείμενα ἀξίας.

3. Οι διαθήκες τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων

Μέ το ἔκτινα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων διαδίπεται ὡς θεμός τῆς διαθήκης καὶ ἀποσπάται πια τελείως ἀπό τις σολώνεις διατάξεις. Στὸ ἐξης, ἀναγνωρίζεται ἐλεύθερια διαθεσεως τόσο ἀντρα στὸν ὄσο καὶ στὴ γυναικα, τόσο στὸν πολιτη σα και στὸν ξένο. Ο θεμός της επικληρου πέφεται σέ ἀχρηστεια καὶ οι θυγατέρες ἔχουν κληρονομική μεριδια ἀκόμα καὶ ἀνύπαρχουν γιοι. Στὴν ἐλληνιστική Αἴγυπτο, κάτω ἀπό τὴν επιδραση τοῦ αιγυπτιακού δικαιου, ὁ πρωτότοκος γιος ἔχει πρωνομιακή θέση σὲ σχέση μέ τὰ υπόλοιπα παιδιά. Ἀντίθετα ἀπό τὴν κλασική Ἀθήνα, ἀπ' όπου δέν έχει διασωθει αὐτούσια καμια διαθήκη, ἀπό τὴν Αίγυπτο μάς έχουν περιέλθει πάνω ἀπό έκπατην πεντητα (ἀπό τὸν Ζε αἴώνιο π.Χ. μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ Ζου μ.Χ.), χώρια ἀπό τὶς διατάξεις τελευταῖς θυλήσης πού περιέχονται σέ ἀλλοι εἰδους ἔγγραφα, ποτινειναι τὰ γαμήλια συμβόλαια. Οι Ἐλληνες τῆς Αίγυπτου συντάσσουν τὶς διαθήκες τους στους συμβολαιογράφους τῆς ἐποχῆς, παρουσιά μαρτύρων οι οποιοι και υπογράφουν τὸ ἔγγραφο, πού ἔνα στὴν ἀρχή είχε ἀξι ἀποδεκτική, τείνει με τὸν πάροδο τοῦ χρόνου νά ἀποκτήσει συστατικό χαρακτήρα για τὴ δηλωση τελευταῖς θυλήσης. Ἀν ὁ διαθέτης έχει γράμματα, συντάσσει σὲ ίδιος τη διαθήκη, σὲ δύο ἀντίγραφα, τό ἔνα για τὸ έαυτό του, τό ἄλλο για τὸν συμβολαιογράφο. Οι ἐλληνιστικές διαθήκες είναι κατά

κανόνα πλούσιες σε περιεχόμενο. Αρχίζουν με την περιγραφή του διαθέτη, τό νόμα, την ήλικια, το επάγγελμά του, ἀν είναι ἀγράμματος ἀναφέρεται τό γεγονός ότι δέν έφερε νά γραφει και ἐπομένως κάποιος ἀλλος συνέταξε τή διαθήκη γι αὐτόν. Γίνεται ακούμα μνεία τού ότι ἔχει απός τάς φρένας, και ὅτι τό έγγραφο συνιστά διάταξη τελευταίας βούλησης. Στή συνέχεια ἀναγράφονται οι μάρτυρες, μηνυμονεύεται ο ληκρόνας και ἀκόλουθουν διατάξεις που ὑπαγρέψουν την παράθα τών διατάξεων τής διαθήκης. Τό έγγραφο υπόγραφον διαθέτη και οι μάρτυρες και στό σημείο αὐτό ἀπαναλαμβάνονται ολές σχέδον οι προηγούμενες διατάξεις. Καμιά φορά άναφέρεται και ὁ ἀκτελεστής της διαθήκης που συχνά είναι ή ίδια η βασιλική οἰκογένεια.

Διατάξεις τού ἀλέξανδρινού δικαιου ἀπαγορεύουσιν στὸ οὐργόν, σὲ περίπτωτο ποὺ δέν υπάρχουν παιδιά, νά ἀφήσεις στὴ γυναικὶ τοῦ περισσότερο ἀπὸ τὸ ἑνᾱ τέταρτο τῆς περιουσίας ἀπὸ πάλι υπάρχουν, δέν είναι διανοτά νά πάρει μεγαλύτερη κληρονομικὴ μεριδὴ από αὐτὴ που θὰ περιέλθει σε καθέναν από τοὺς γιους του διαβέστη. Ἡ τελευταία αυτὴ διάταξη μὲ τὴν ὁπία ἐξαρθρίζεται μᾶ δικαιη μεταχείριση τῶν πληράστερων κληρονόμων, προαναγγέλλει τὴν νόμητη μορφὴ τῶν νεότερων δικαιων. Οἱ ἀλέξανδρινοι πολίτες δέν μπορούσαν νά συντάξουν πορὰ δημόσια διαθήκη κάθε ἀλλος τύπους συνεπαγόντων ἀκύρωτη τού ἔγγραφου, τουλάχιστο κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (Γνώ-

Βιβλιογραφία

L. BEAUCHET, *Histoire du droit privé de la République athénienne*, Παρίσι, 1897, τόμος III, σ. 423-473.

¹⁰ L. GERNET, *La loi de Solon sur le «testament»*, Droit et société dans la Grèce ancienne, Péparis 1955, p. 121-149.
A. P. W. HARRISON, *The law of the testament*.

A.R. W. HARRISON, *The Law of Athens. I The Family and Property*, Οεφόρον 1968, σ. 122-162.

J.W.JONES, The Law and Legal Theory of the Greeks. An Introduction, ΟΕΦΟΡΔΗ 1956, σ. 189-199.
J.H. LIPSIUS, Das attische Recht und Rec-

thsverfahren, Λειψία 1905-1915, σ. 537-561.

R. TAUBENSCHLAG, The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papiri, 2ⁿ

Roman Egypt in the Light of the Papyri, 2η ἑκδοση, Βαρσεβία 1955, σ. 181 ἐπ.
E. SEIDL, Ptolemäische Rechtsgeschichte, 2η ἑκδοση, Glückstadt 1962, σ. 179-181 και
183 ἐπ.

The Will in Antiquity

J. Velissaropoulos

The will as a legal document became customary, when the social and political circumstances of the ancient world permitted the awakening of individualism that consequently affected the arts, the law and the institutions. Three are the landmarks in the historic evolution of the institution of will in antiquity: the law of Solon that enabled the childless couple to dispose of their property by a will, the silent evolution of this law in the legal practice of the 4th century B.C. and finally the great popularity that the will gained during the hellenistic age. In the classical period, although the law of Solon was still effective, the Athenians were writing wills even when they had legitimate sons with the purpose either to divide their estate to their heirs or to bequeath a certain part of their property to a third person. The type and content of the will in the hellenistic age had no relation whatsoever to the Solonian law. Citizens and foreigners, men and women were equally treated as regards their right to dispose of their property after death. The hellenistic wills were usually rich and interesting in content. They contained a description of the testator, his name, age and profession; they mentioned whether he was illiterate or not in case someone else had written the will on behalf of the testator; they also stated that the testator was sane and that the document had to be considered as declaration of last will; then the witnesses and heirs were mentioned and the provisions prohibiting the violation of the will terms followed. The document was signed by the testator and the witness and once more reference was made to the provisions of the will. Occasionally was also mentioned the executor of the will who was usually the royal family. The established form as well as the content of the wills of the hellenistic period, normally written by a notary, herald the modern public wills.

Διαθήκη παπύρου τοῦ Ὁξυρύγχου (ἀρ. 105) τοῦ 2ου αἰώνα μ.Χ.